

14. Киридон А. М. Простір пам'яті: експлікація поняття. *Національна та історична пам'ять*: зб. наук. праць. Київ: Пріоритети. Вип. 8. С. 25 – 32.
15. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.
16. Колесник І. І. Мережева модель науки (новий проект української історіографії?). *Ейдос: альманах теорії та історії історичної науки*. Вип. 4. Київ: Ін-т історії НАН України, 2009. С.54 – 88.
17. Колесник І. І. Українська історіографія в полі інтелектуальної історії : Modern or Postmodern? *Ейдос: альманах теорії та історії історичної науки*. Вип.1. Київ: Ін-т історії НАН України, 2005. С.227–246.
18. Лабінська Г. Топоніміка : навч. посіб. Львів : ЛНУ ім. І. Я. Франка, 2016. 274 с.
19. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст: монографія. Київ : ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 405 с.
20. Нагорна Л. П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії: монографія. Київ : ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 328 с.
21. Наумова І. Б. Проблеми історичної пам'яті в сучасних українських дослідженнях: дефініції, функції, конструкції. *Національна та історична пам'ять*. 2011. Вип. 1. С. 135-147. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ntip_2011_1_11.
22. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять: монографія. Київ: ТОВ Вид-во “Кліо”, 2014. 272 с.
23. Список вулиць м. Запоріжжя, які перейменовано. URL: <http://www.zavodskara.zp.ua/news/post01027>.
24. Список осіб, які підпадають під закон про декомунізацію. URL: <http://www.memory.gov.ua/publication/spisok-osib-yaki-pidpadayut-pid-zakon-pro-dekomunizatsiyu>.
25. У Запоріжжі декомунізували понад 100 вулиць (повний список). URL: <https://zp.depo.ua/ukr/zp/v-zaporizhzhzhi-dekomunizovali-ponad-100-vulits-povniy-spisok--23022016110000>.
26. Фесенко Г. Ландшафти пам'яті у міському просторі: культурфілософський дискурс. *Людинознавчі студії. Серія : Філософія*. 2015. Вип. 32. С. 55–64.

УДК 811. 161. 2'373. 611

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2018-2-10>

ВНУТРІШНЬОДІЄСЛІВНА ДЕРИВАЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ ВЕРБАТИВІВ ДЕСТРУКЦІЇ

Пославська Н. М., к. філол. н., доцент

*ДВНЗ “Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника”
вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна*

nata.slavna@ukr.net

У статті проаналізовано внутрішньодієслівний словотворчий потенціал вербатиwів деструкції. Установлено, що континуум словотвірних значень вербального блоку типової словотвірної парадигми досліджуваних твірних детермінують субстанційна, темпоральна, векторна та ступеня інтенсивності й міри виконання дії валентності. Вербативи руйнування як мотиваційна база характеризуються активним генеруванням похідних дієслів з результативною, просторовою, темпоральною, квантитативною семантикою.

Ключові слова: дієслово, девербатив, словотвірна парадигма, валентність, внутрішньодієслівна деривація, мутація, модифікація.

INNER VERB DERIVATIVE CAPACITY OF THE VERBATIVE OF DESTRUCTION

Poslavska N. M., PhD in Philology, Associate Professor

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Shevchenko St., 57, Ivano-Frankivsk, Ukraine*

Verbal cluster of a typical word-formation paradigm of verbatives of destruction is characterized by increased duration and depth.

The verbs with the sense of destruction of an object, which denote an actional situation that is able to spread over time and space, is characterized by the branched actantial-adjunct frame and, accordingly, they are characterized by substantive, temporal, vector, and degree of intensity, action valency, in connection with which they produce derivative verbatives of various derivative content.

The concrete action manifested in the verbatives of destruction provides real consequences – a destroyed, damaged, spoiled object. There have been seen 592 derivatives with word-forming meaning “to act to the result” (*збити, задушити, умертвити, розчавити, зламати*), they are formed of 230 stems (out of 522). The ability of the destructive action to spread in space represents the vector-object valency that is implemented on the word-formation level in the derivatives of spatial mutation: *смалити* “to damage something with fire”, *обсмалювати / обсмалити* → “to damage the surface or the edge of something with fire”.

The temporal valency of the verbatives of destruction is objectified in the following semantic positions “to start an action” (*задряпати, зарубати, заціпати*), “to act for some period of time” (*побомбити, порубати, почавити*), “to stop acting” (*добити, доколоти, дорізати*). Among the representatives of temporal modification of destruction affect there are a lot of derivatives with word-forming meaning “to act for some period of time” (74) and “to stop acting” (72) and few with the meaning “to start an action” (29).

The concrete physical influence on the subject can be carried out with different stresses and forces, therefore, the verbs of destruction are characterized by the valency of the degree of intensity and the degree of performance of the action, which, at the derivation level, is implemented in the deverbatives that manifest quantitative and qualitative modifications of the process.

Postfix formations are recorded practically from all constituents of the field of destruction. Among the deverbatives there differentiate derivatives with word-forming meaning “performing an action, to transfer from the state of object to the state of subject” (*душитися, знищуватися, ліквідуватися*), “appear as a result of the action” (*битися, валитися, плюндруватися*), “to spread the action on oneself” (*стрілятися, обпикатися*), “to perform an action among the participants of the action” (*кюватися, кусатися*), “to have a tendency to act” (*дряпатися*), “to be fit for an action” (*колотися, кряться*). The outlined secondary units constitute the derivational realization of the valencies of the subject and object of action.

Thus, the feature of the verbs of destruction as a motivational basis is the active generation of verbs. The high productivity of the studied ‘basem’ in the reasoning of the deverbatives is due to their typical semantic-syntactic context, actualized in the substantive, vector-object, temporal, degree of intensity, and the degree of implementation of valencies, which are derivationally realized in deverbatives with the corresponding semantics.

Key words: verb, deverbative, word-formation paradigm, valancy, inner verb derivation, mutation, modification.

Функційне навантаження твірної основи в процесах деривації – актуальне питання сучасної науки про словотвір, яке досліджують представники основоцентричного напрямку дериватології [1, 3, 5, 15, 21 та ін.]. Його кінцевим результатом повинна стати структурно-семантична типологія словотвірних парадигм різних класів твірних слів.

Мета пропонованої розвідки – описати внутрішньодієслівну дериваційну поведінку вербативів із семою руйнування об’єкта. Дієслова деструкції – це вербативи конкретної фізичної дії, що позначають руйнівний вплив на предмет, у результаті якого якісно змінюється, частково пошкоджується або повністю знищується його цілість на рівні макро- чи мікроструктури. Вони ідентифіковані в лексико-семантичне поле деструкції, що налічує 522 одиниці [див.: 23].

Особливістю вербативів руйнування як мотиваційної бази є активне генерування дієслів. Висока продуктивність внутрішньодієслівного словотворення зумовлена насамперед специфікою позначуваної акціональної ситуації, здатної поширюватися в просторі, розгортатися в часі, здійснюватися з різною інтенсивністю. Іншими словами, “обставини можуть виявитися більш необхідними, ніж “співучасники” [31, с. 17]: на відміну від актантної, сирконстантна рамка динамічних одиниць відзначається значною розгалуженістю, що зумовлює численність та різноманітність дериваційної семантики у вербальному блоці.

Дослідження внутрішньодієслівної деривації тісно пов’язане з осмисленням аспектуальних ознак вербативів, до яких належать вид, граничність / неграничність, роди дієслівної дії (РДД).

За спостереженнями М. Янценецької, словотвірні значення (СЗ) “підпорядковані аспектуальним ознакам – аспектам протікання і граничності. Аспектуально-темпоральний аспект розглядається як фактор, що організовує дериваційний розвиток семантики” [28, с. 105]. Однак на практиці дуже важко відокремити аспектуальні значення від власне-словотвірних, тому різні граматики або дублюють відповідні розділи, або подають окремо різні значення того самого словотворчого форманта [30, с. 63].

Як відомо, основним способом внутрішньодієслівної деривації є префіксація, за допомогою якої зазвичай здійснюється перфективація, тобто переведення первинної бази недоконаного виду в доконаний. При цьому можливі два варіанти розгортання змісту. По-перше, перфектив маркується виключно семою результату: дієслово маніфестує СЗ “доведення дії, названої мотиватором, до результативного завершення”, наприклад: *ламати* “робити непридатним, руйнувати, псувати ударами” → *зламати* “зробити непридатним для використання, зіпсувати ударами, поштовхами і т. ін.”. Це значення (як одне з можливих) властиве майже всім префіксам, але здатне виявлятися в них лише за певної семантики твірної, а саме: у випадку його граничності – потенційного спрямування на досягнення певної межі, завершеності процесу [32, с. 409].

По-друге, префіксація (а інколи й суфіксація) у багатьох випадках детермінує семантичні зміни у вербативах, тобто на результативне значення доконаного виду нашаровуються додаткові компоненти, які характеризують дію за певною ознакою, зокрема темпоральні, квантитативні, локативні, пор.: *поламати* “ламати якийсь час”, *збити* “сильно побити когонебудь”. Окреслені значення “є супровідними щодо видових протиставлень дієслів і слугують основою для виокремлення родів дієслівної дії” [8, с. 225].

У сучасному мовознавстві питання родів дієслівної дії належить до контроверсійних. Так, І. Вихованець, К. Городенська трактують РДД як ряди похідних вербативів, які об’єднані на основі змістового зрушення, що має формальне вираження, відносно своїх твірних і характеризуються морфологічною однотипністю й семантичною спільністю. “Оскільки морфологічна однотипність і семантична спільність дієслівних родів має словотвірні засоби вираження, то їх слід кваліфікувати як морфолого-словотвірні категорії” [8, с. 235–236]. Схожі міркування висловлюють автори “Російської граматики – 1980”, енциклопедії “Українська мова” та інші дослідники, розглядаючи їх як семантико-словотвірні угруповання вербативів, в основі яких лежать модифікації значень базових дієслів з погляду часових, кількісних, результативних тощо ознак [див.: 25, с. 585–586; 35, с. 517; 14, с. 137; 27, 187–188; 38, с. 66].

Щоправда, Ю. Маслов, який увів поняття РДД у східнослов’янський лінгвістичний обіг, розумів під ним “семантичні (саме семантичні, а не, скажімо, словотвірні!) розряди дієслів. Їх виділяють з огляду на подібність у типах перебігу і розподілі в часі дієслівної дії” [16, с. 71]. На думку українського аспектолога М. Калька, який поділяє міркування основоположника теорії РДД, роди дії “охоплюють всю дієслівну лексику, наповнюючи конкретним змістом аспектуальні класи граничних та неграничних дієслів” [12, с. 6]. Інакше кажучи, до РДД зараховують не лише спільні за значенням похідні вербативи, утворені за допомогою словотвірних засобів, але й ті, що становлять собою лексико-семантичну спільність.

Дискусійним також залишається питання типів РДД та їх різновидів. Так, якщо часові, кількісні, результативні модифікації дієслівної дії виокремлюють у РДД усі мовознавці, то щодо локативних трансформацій вербативного змісту немає однозначної думки. Т. Кільдібекова, наприклад, просторові зміни відносить до аспектуальних ознак, натомість більшість лінгвістів трактує девербативні дієслова із локативними семами як прерогативу лексичної деривації. Цікавими видаються міркування С. Соколової: “Якщо йдеться про внутрішньодієслівний словотвір, то слід відзначити, що аспектуальні та словотвірні значення найбільшою мірою перетинаються саме у родах дії. [...] Просторові значення префіксів традиційно вивчає словотвір, хоча значення ДВ, яке мають майже всі префіксальні дієслова, мотивовані дієсловами, безперечно належить до аспектуальних, і відокремлення видового

значення від “лексичного” є певною мірою штучним. Усі дієслова ДВ, які мають префікси з просторовим значенням, додатково вказують на завершення (результат дії), а результативність є одним з основних аспектуальних значень” [30, с. 65]. Отже, дуже складно розмежувати аспектуальні та словотвірні значення, вони перетинаються і взаємодіють.

Із вище окресленим питанням корелює ще одна проблема, яку неможливо оминати при вивченні внутрішньодієслівної деривації, а саме: які типи словотвірних значень об’єктивують девербативи.

Традиційно внутрішньодієслівне словотворення кваліфікують як модифікаційну деривацію, що зумовлено, очевидно, висловленими свого часу міркуваннями М. Докуліла про те, що для категорії дії властиві різні її модифікації – просторові, часові, фазові тощо [40, с. 49]. Погляди науковця поширилися у вітчизняному і зарубіжному мовознавстві. Однак останнім часом дериватологи все частіше акцентують на тому, що внутрішньодієслівне словотворення відбувається не лише в рамках модифікації, але й мутації, та вказують на необхідність вироблення критеріїв диференціації дієслівних СЗ модифікаційного та мутаційного типу [див.: 20, 30, 26].

У нашому дослідженні при розрізненні типів СЗ дієслів, мотивованих конститuentами поля деструкції, виходимо з того, що ділянка модифікаційних значень збігається насправді з ділянкою родів дієслівної дії [26, 553]. З огляду на те, що девербативні дієслова з локативними значеннями виключені із системи РДД, варто кваліфікувати їх як мутаційні. “Якщо рід дії розуміти як категорію, яка об’єднує лексико-граматичні розряди похідних, що виражають різні модифікації перебігу або завершення дії, то дієслова з локативними значеннями ... не можуть бути віднесені до модифікаторів” [6, с. 49]. Отже, члени видових пар та РДД кваліфікуємо як такі, що мають СЗ модифікаційного типу, а локативне транспонування дієслівного змісту – як мутаційну видозміну твірного.

У будь-якому випадку девербативні дієслова становлять реалізацію лексико-граматичного потенціалу базового найменування. Так, дієслова із семою руйнування об’єкта, які позначають акціональну ситуацію, здатну поширюватися в часі та просторі, характеризуються розгалуженою актантно-сирконстантною рамкою і відповідно їм іманентні субстанційна, темпоральна, векторна та ступеня інтенсивності й міри виконання дії валентності, у зв’язку з чим вони продукують похідні вербативи різного дериваційного змісту.

Дієслова на позначення деструктивного впливу на предмет як конститuentи макрополя конкретної фізичної дії входять до класу граничних вербативів, які “у найбільш широкому розумінні означають процес переходу від старого якісного стану до нового або прогнозований внутрішньою логікою процесу результат такого переходу” [12, с. 6]. З огляду на те, що вербативам конкретної фізичної дії, а отже, й деструктивам, властива націленість на результат, то вони активно генерують деривати зі СЗ “довести дію до результату”. Специфіку граматико-словотвірної перфективізації вербальних дієслів конкретної фізичної дії визначає використання префіксів із спеціально-результативним значенням, що зумовлено семантичною особливістю цих дієслів: вони позначають дії, які чинить насамперед людина, рідше – інші істоти з метою створення чого-небудь, досягнення певного результату або, навпаки, знищення того об’єкта, на який вони спрямовують свою дію [37, с. 14–15].

Конкретна дія, яку маніфестують вербативи поля деструкції, передбачає реальні предметні наслідки – зруйнований, пошкоджений, зіпсований об’єкт. Похідні зі СЗ “довести дію до результату” засвідчені практично від усіх твірних, наприклад: *забити, задушувати / задушити, умертвляти (вмертвляти) / умертвити (вмертвити), розчавлювати / розчавити, зламати, зліквідувати, знівечити, роздирати / роздерти, розкришувати / розкришити, розкромувати / розкромити, розиматовувати / розиматувати, пощербити* тощо. Із 522 твірних 230 (43, 8 %) утворюють похідні зі СЗ “довести дію до результату”, при цьому 160 мотивує більше ніж один дериват, зокрема 58 – два, 49 – три, 19 –

чотири, 24 – п'ять, 7 – шість, 3 – сім. Загальна кількість вторинних найменувань становить 592 одиниці.

Здатність деструктивної дії поширюватися в просторі репрезентує векторна валентність, що на морфолого-синтаксичному рівні становить поєднання вербативів із локативами на зразок *знизу, зверху, збоку, всередину, довкола, на поверхню, на частину предмета* і т. под., що дає поштовх дериваційним перетворенням, на основі яких відбувається формування похідних на позначення просторової трансформації дії, пор.: *смалити* “пошкоджувати вогнем що-небудь” → *обсмалювати / обсмалити* → “... пошкоджувати вогнем поверхню або краї чого-небудь // пошкоджувати вогнем що-небудь по поверхні”, *просмалювати / просмалити* “пропалювати що-небудь наскрізь”. У “чистому” вигляді векторна валентність властива лише дієсловам переміщення, щодо конститuentів макрополя конкретної фізичної дії, то вона корелює з субстанційною, зокрема з об'єктною (об'єктно-результативною), оскільки будь-яка акціональна локальна спрямованість на предмет спричиняє видозміну його структури, тобто призводить до тих чи інших наслідків. Так, дієслова з локативними семами, мотивовані деструктивами, указують на пошкодження поверхні, невеликої частини об'єкта, проникнення всередину чи крізь або відокремлення від нього якоїсь частки, пор.: *гризти* “1. Міцно здавлюючи зубами, роздрібнювати що-небудь // кусати, здавлюючи зубами. 2. (розм.) Сильно жалити, кусати” → *вигризати / вигризти* “гризучи, робити отвір або порожнину в чому-небудь”; → *відгризати / відгризти* – “гризучи, відокремлювати що-небудь”; → *обгризати / обгризти* – “гризти що-небудь кругом з поверхні або відкушуючи краї; обкушувати”; → *перегризати / перегризти* – “гризучи, розділяти на частини” (Про дериваційну реалізацію векторно-об'єктної валентності дієслів деструкції див.: 22).

Кожна дія передбачає темпоральні параметри свого тривання, “оскільки в часі відображається зміст будь-якого процесу” [36, с. 247]. Дієслово – це “частина мови, яка “просотана” часовою семантикою, тому цілком закономірно його названо “часівник” у граматиці Є. Тимченка” [див.: 13, с. 83]. Іншими словами, класу вербативів іманентні темпоральні ознаки, які характеризують будь-яку ситуацію з погляду фаз її перебігу в часі: початку, кінця, певного проміжку (між початком і кінцем). Для вираження початкової і кінцевої межі часу, між якими відбувається дія, використовуються спеціальні слова і конструкції на зразок “почати (недовго, довго, закінчувати) + інфінітив”, які здатні трансформуватися в похідні, що “об'єктивують ... протяжність дії вихідного дієслова в часі” [39, с. 15].

Темпоральна валентність вербативів поля деструкції реалізується в семантичних позиціях “почати виконувати дію”, “виконувати дію якийсь час”, “завершувати виконувати дію”.

Деривати, марковані семою “почати процес”, указують на початкову стадію в розгортанні руйнівної дії, на відлік ситуації від певного моменту. Загальна кількість вторинних найменувань зі СЗ “**почати виконувати дію**” становить 29 одиниць, наприклад: *задрямати, заперіщити* (розм.), *запилювати / запиляти* (розм.), *зарубати, зашкрябати, зашкряпати* тощо.

Похідні, марковані компонентом “тривати, відбуватися певний час”, указують на відтинок часу, протягом якого здійснюється дія: *подовбати / подовбти* “довбати якийсь час”, *погризти* “гризти якийсь час”, *покатувати* “катувати, мучити якийсь час, допитуючи”, *проскородити* “скородити якийсь час”, *проламати* “ламати якийсь час” і т. под. Серед окреслених дериватів виокремлюється дві групи семем, які темпорально по-різному модифікують дію. До першого об'єднання входять дієслова із префіксом по-, які маніфестують неозначено-тривалий процес. Репрезентовані такими вербативами дії можуть супроводжуватися обставинами на зразок *трохи, недовго* [2, с. 205], пор.: “Чи вітерець шепне, чи жовна там кору На липі подовбе, чи ящірка зелена Зашелестить в куші – вона, мов тороплена, Шукає матері, дрижить, втіка...” (П. Гулак-Артемівський). До другої групи належать дієслова, утворені за допомогою префікса про-, які передають “значення точно окресленої тривалості, тобто такої, що вкладається в певні часові межі” [8, 237], пор.: “Проскородив цілий день”, “Проламати стіну цілий день”.

Із 522 твірних поля деструкції 74 (14,1 %) продукують деривати зі СЗ “**виконувати дію якийсь час**”, із них 19 утворюють похідні як зі значенням неозначено-тривалої дії, так і з семантикою визначеної тривалості. Загальна кількість вторинних найменувань становить 93 одиниці, наприклад: *побомбити, порубати, почавити, покатувати, помучити, промучити, пошиляти, пропиляти, постругати, потесати, пробурити, прокарубвати, посвердлити, проскородити* тощо.

Похідні зі СЗ “**завершувати виконувати дію**” вказують на кінцевий етап розвитку дії. У вербальному блоці досліджуваних базем загальна кількість дериватів окресленої семантичної позиції становить 62 одиниці, наприклад: *добивати / добити, доколювати / доколоти, дорізувати / дорізати, дорубувати / дорубати, дострілювати / дострелити, доламувати / доламати, доруйновувати / доруйнувати* тощо.

На думку мовознавців, темпоральні модифікації дії характерні для всіх конститuentів класу вербативів, що зумовлено онтологічними ознаками процесуальної ситуації, яка передбачає часові параметри свого розгортання, пор.: “Однією з регулярних сем, за зразком якої простежується розгортання сценарію, є фазова парадигма, що вказує на момент виникнення якогось процесу, його вияв, розвиток у часі і його завершеність, що супроводжується досягненням певного результату” [29, с. 13]. Однак матеріал нашого дослідження засвідчує протилежне: вербативи поля деструкції не виявляють високої активності в часових трансформаціях. Очевидно, малопродуктивність детермінована тим, що значна частина дієслів позначає короткотривалу, тимчасову ситуацію, тобто вказує на дію, яка відзначається високою інтенсивністю, здійснюється, як правило, швидко, у зв’язку з чим не виникає потреби конкретизувати перебіг деструкції в часі. За спостереженнями Т. Ярруліної, локалізація темпоральних модифікацій зумовлюється браком у твірному знаменнику “протяжність у часі” [39, с. 16].

Серед репрезентантів темпоральної модифікації руйнівного впливу найбільше засвідчено похідних зі СЗ “**виконувати дію якийсь час**”, менше – “**завершувати виконувати дію**” і найменше – “**почати виконувати дію**”. Щоправда, така дериваційна активність властива не лише деструктивам, але й іншим дієслівним угрупованням макрополя конкретної фізичної дії. Так, Т. Кільдібекова зазначає, що вербативи конкретної фізичної дії передають фазові значення своєрідно, зокрема початок дії вони, як правило, маніфестують “аналітичним способом, тоді як словотвірний спосіб для них нетиповий” [14, с. 142]: *почати нищити, бомбардувати, бити* тощо. Щодо кінцевої фази дії, то вона “може виражатися як словотвірними, так і аналітичними засобами” [14, с. 142]: *доламати, догризти і закінчувати ламати, гризти*.

Окрім того, пасивність деструктивів у продукуванні похідних на позначення темпоральних модифікацій дії пояснюється також їх дериваційною структурою та граматичними ознаками. Так, первинні (непохідні) і вторинні (похідні) дієслова, що виступають у ролі твірних, відрізняються щодо можливості породжувати вторинні найменування із часовими характеристиками. Непохідні вербативи здатні активно мотивувати деривати на позначення темпоральних модифікацій дії, натомість межовим – це не властиво, адже “всі дієслова ДВ об’єднує жорстка несполучуваність з фазовими дієсловами” [19, с. 182].

Конкретний фізичний вплив на предмет може здійснюватися з різною напругою та силою, у зв’язку з чим конститuentам макрополя конкретної фізичної дії властива валентність ступеня інтенсивності й міри виконання дії, яка на формально-граматичному рівні репрезентується поєднанням дієслова з прислівниками ступеня інтенсивності на зразок *сильно, легко, ледве* тощо або міри *багато, мало, трохи, недостатньо, надміру* і т. под., а на дериваційному – реалізується в девербативах, які маніфестують кількісно-якісні модифікації процесу (Про квантитативні трансформації деструктивного змісту див.: 22).

Суб'єктно-об'єктні реляції – характерна ознака класу вербативів. На суб'єктно-об'єктних відношеннях ґрунтується дієслівна категорія стану. Її основу “становить семантична опозиція активність / пасивність дії, члени якої суттєво різняться не лише в плані вираження, але й плані змісту, оскільки по-різному інтерпретують позамовну дійсність” [14, с. 75], пор.: “Кіннота ворога витоптувала посіви, *руйнувала* села і міста” (П. Тичина) – “Тисячотонним бруктом валяться стіни на брук. Все тріщить, *руйнується*, готить в нечуваній за розмахом катастрофі” (О. Гончар). Позначення суб'єктної і об'єктної сфер дієслова протиставляється як у функціональному, так й ономасіологічному аспектах, що зумовлено відмінністю сприйняття одної і тої самої ситуації мовцем [9, с. 76]. Так, будь-який динамічний вплив може бути описаний або з погляду суб'єкта або об'єкта. У першому випадку логічні відношення між виконавцем і предметом дії на граматичному рівні актуалізуються в активних конфігураціях, у другому – в пасивних. “Активні конструкції орієнтовані на сферу діяльності людини. Пасивні ж конструкції пов'язують сферу діяльності людини із сферою стану предметного світу і живих істот” [14, с. 77]. Формальним показником станових відношень є постфікс *-ся*, за допомогою якого відбувається переведення вербативів активного змісту в пасивний.

Стан належить до контроверсійних категорій дієслова. Так, незважаючи на вище окреслені функціональні, онтологічні, семантичні відмінності між корелятами опозиції активність / пасивність, традиційно його кваліфікують як граматичну категорію, при цьому вважається, що зміна активу на пасив відбувається в межах словоформ тієї самої лексики [див.: 2, с. 236–237]. Іншими словами, стан розглядають як словозмінну морфологічну категорію, а пасивні дієслова – як наслідок формотворчих процесів.

Однак останнім часом усталена концепція категорії стану зазнала в українському мовознавстві кардинальних змін. У найновіших дослідженнях стан визначають як морфолого-словотвірну-синтаксичну категорію, яка базується “на опозиції грамам зі значенням перехідної дії та результативного стану” [8, с. 246].

Активні й пасивні форми вербатива не можна вважати з лексичного погляду тотожними. Трансформація актив → пасив полягає в семантичному перетворенні дієслівних предикатів. Зміна активної конструкції на пасивну викликана перетворенням предиката дії на предикат результативного стану внаслідок виконання дії. Такі перетворення відбуваються в межах не того самого слова, а різних слів. Станові форми дієслів – явище лексичної деривації, її модифікаційно-транспозиційного різновиду. [7, с. 15]. Отже, категорія стану виходить за межі морфології і тісно пов'язана із словотвірною системою та синтаксисом. Опозиція активність / пасивність маніфестує такі переміни в об'єктивній дійсності, за яких “деяка “первинна” ситуація, названа дієсловом, зазнає таких змін, що перетворюється в нову ситуацію, з новим складом учасників” [9, с. 73], у зв'язку з чим пасивні девербативи мають стосунок до словотвору, адже пов'язані з формуванням нового значення, нової семми [11, с. 194]. Семантичні зрушення між активами і їх пасивними корелятами неоднорідні. Найменший змістовий зсув спостерігається при творенні дієслів із значенням пасивного стану, які у словнику тлумачаться як “пас. до інфінітива”. Такі “похідні форми не зачіпають денотативний аспект елементів дієслівного оточення, а торкаються тільки напрямків синтаксичної валентності, прогнозованої відповідною семантикою дієслова” [10, с. 31]. Найбільше відрізняються змістовими відтінками деривати з результативним значенням. Проміжне становище займають зворотні дієслова, зокрема власне-зворотні, взаємо-зворотні, безоб'єктно-зворотні тощо.

Постфіксальні утворення зафіксовані практично від усіх конститuentів поля деструкції. Серед девербативів розрізняються похідні зі СЗ “виконуючи дію, переводити із стану об'єкта в стан суб'єкта”, “виникати в результаті дії”, “поширювати дію на себе”, “виконувати дію між собою”, “мати схильність виконувати дію”, “бути придатним для виконання дії”. Окреслені вторинні одиниці становлять дериваційну реалізацію валентностей суб'єкта та об'єкта дії [18, с. 88; 34, с. 76].

Найчисленнішими постфіксальними конструктами є деривати зі СЗ **“виконуючи дію, переводити із стану об’єкта в стан суб’єкта”**, які “виступають опозитивними утвореннями до форм актива, тобто є носіями категоріального значення пасива” [10, с. 29]. Семантичні зрушення між твірними і похідними незначні, “дієслова пасивного стану протиставляються дієсловом активного стану за відношеннями суб’єкта до об’єкта і за спрямуванням дії” [33, с. 277]. Приєднуючись до вебатива, частка *–ся* “знімає” суб’єкт дії і стає засобом передачі об’єктного змісту дієслівної лексеми” [14, с. 85]. Іншими словами, при постфіксальному девербативові суб’єктом виступає об’єкт дії базового дієслова. Деривати вказаної семантичної позиції засвідчені від 207 (40 %) твірних, наприклад: *душитися, знищуватися, ліквідуватися, різатися, рубатися, страчуватися, топитися, палитися, пошкоджуватися, розламуватися, шматуватися* тощо.

Постфіксальні девербативи з пасивно-результативним значенням “зачіпають денотативну співвіднесеність (тобто референційну свободу чи зв’язаність) елементів синтаксичного оточення дієслова” [10, с. 29]. У таких похідних домінують роль займає результативна сема, тоді як пасивний компонент знаходиться на периферії. Деривати з пасивно-результативним значенням об’єднуються в семантичній позиції **“виникати в результаті дії”**. Вони зафіксовані від 113 (21, 5 %) твірних, наприклад: *занапаститися, битися, валитися, плюндруватися, плющитися, порушуватися, калічитися, мучитися, дробитися* тощо.

Серед постфіксальних девербативів, мотивованих конститuentами поля деструкції, зафіксовані також похідні зворотно-середнього стану, зокрема власне-зворотні, взаємно-зворотні, безоб’єктно-зворотні, пасивно-якісні.

Семантичну позицію **“поширювати дію на себе”** формують власне-зворотні дієслова, які репрезентують ситуацію, суб’єктом і об’єктом якої виступає та сама особа. Дія спрямовується на самого діяча, змінюючи його фізичні характеристики. “Суб’єкт-виконавець виступає одночасно і об’єктом, афікс *–ся* вказує на їх поєднання і зосередженість предикатної ознаки в одній лексемі” [17, с. 10]. Похідні зі СЗ “поширювати дію на себе” зафіксовані від 18 (3, 4 %), наприклад: *вішатися, давитися* (розм.), *стрілятися, обнікатися* тощо.

Девербативи зі СЗ **“виконувати дію між собою”** належать до класу взаємно-зворотних дієслів, які маніфестують дію, яка виконується кількома суб’єктами, кожен з яких одночасно є й об’єктом. “У дериваційному плані такі предикативні одиниці є похідними від двох елементарних структур, у яких кожен з актантів виступає в суб’єктній позиції, напр.: Петро б’ється з Миколою = Петро б’є Миколу + Микола б’є Петра” [10, с. 37]. Від дієслів із семою руйнування зафіксовано 18 дериватів, наприклад: *битися, колотися, різатися, рубатися, товктися, гризтися, дряпатися, клюватися, кусатися, щипатися* тощо.

Похідні зі СЗ **“мати схильність виконувати дію”** належать до безоб’єктно-зворотних вербативів. “Дія, виражена такими дієсловами, властива суб’єктові як його характерна, постійна ознака і сприймається без зв’язку з об’єктом” [17, с. 12]. Деривати окресленої семантичної позиції можуть продукувати лише базовими одиницями лексико-семантичної групи “Природні деструктивні дієслова”: *брикатися, буцатися, дряпатися, клюватися, кусатися*, тощо.

Вторинні найменування зі СЗ **“бути придатним для виконання дії”** продукують деструктиви із значенням “ділити, відокремлювати частину від цілого; дробити що-небудь” (*ділитися, дробитися, зрізатися, колотися, краятися, пилятися, стинатися*) та “пошкоджувати поверхню рубцями, дірками, заглибинами тощо” (*просвердлитися, пресуватися*). Названі девербативи є пасивно-якісними дієсловами, вони позначають здатність об’єкта підпадати під вплив іншого предмета.

Отже, вербальний блок дієслів поля деструкції характеризується найбільшою протяжністю і глибиною місць. Висока продуктивність досліджуваних базем у мотивуванні вторинних дієслів детермінована динамікою репрезентованої ними деструктивної ситуації, здатної

поширюватися в часі й просторі, здійснюватися з різною напругою. Аналізовані твірні дієслова характеризуються розгалуженою актантно-сирконстантною рамкою, актуалізованою в субстанційній, векторно-об'єктній, темпоральній, ступеня інтенсивності й міри виконання валентностях, що дериваційно реалізуються в девербативах із відповідною семантикою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адамець Н.В. Словотвірна парадигматика в сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2016. 270 с.
2. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія. Київ : Либідь, 1993. 336 с.
3. Беркешук І. Чинники словотворчої поведінки назв металів у сучасній українській мові. *Мовознавчий вісник*. 2010. Вип. 11. С. 134–137.
4. Вавилова Н. С. Вид глагола и семантика глагольного слова. Москва : Наука, 1976. 327 с.
5. Валюх З. О. Словотвірна парадигма як об'єкт зіставної типології. Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Філологія, педагогіка, психологія. 2013. Вип. 27. С. 6–10.
6. Вараксин Л. А. Семантический аспект русской глагольной префиксации. Екатеринбург : Изд-во Уральск. ун-та, 1996. 179 с.
7. Вихованець І. Морфологічні категорії? Словотвірні? Чи граматичні міжрівневі? *Актуальні проблеми українського словотвору* / за ред. В. Грещука. Івано-Франківськ : Плай, 2002. С. 13–18.
8. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови : академічна граматика української мови. Київ : Унів. вид-во "Пульсари", 2004. 400 с.
9. Долинина И. Б. Маркировка субъектно-объектных отношений у валентностных категорий английского глагола. *Категория субъекта и объекта в языках различных типов*. Ленинград : Наука, 1982. С. 65–101.
10. Загнітко А. П. Структура та ієрархія валентних значень дієслова. Київ : НМК ВО, 1990. 64 с.
11. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія. Донецьк : ДонДУ, 1996. 435 с.
12. Калько М. І. Видова неоднорідність багатозначного дієслова в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Київ, 1990. 17 с.
13. Калько М. Універсальна категорія аспекту в українському етноваріанті. *Вісник Львівського університету: Серія філологічна*. Львів : ЛДУ, 2004. Вип. 34. С. 81–88.
14. Кильдибекова Т. А. Глаголы действия в современном русском языке: Опыт функционально-семантического анализа. Саратов : Изд-во Саратовск. ун-та, 1985. 160 с.
15. Кушлик О. П. Словотвірна парадигматика похідних дієслів в українській мові. Дрогобич : Коло, 2015. 384 с.
16. Маслов Ю. С. Система основных понятий и терминов славянской аспектологии. *Вопросы общего языкознания*. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1965. С. 53–80.
17. Михайлик Р. П. Семантико-граматична структура дієслів на –ся в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 1995. 15 с.
18. Морозова Т. С. Синтаксические свойства глагола и его словообразовательный потенциал. *Проблемы структурной лингвистики 1982*. Москва : Наука, 1984. С. 81–95.

19. Петрухина Е. В. Когнитивные проблемы в изучении аспектуальных категорий русского глагола. *Когнитивная семантика* : в 2 ч. Тамбов : Изд-во Тамбовск. ун-та, 2000. Ч. 2. С. 181–183.
20. Петрухина Е. В. Производная глагольная номинация: модификация и мутация (на материале русского и западнославянских языков). *Вестник Московского университета: Филология*. 1996. № 6. С. 42–55.
21. Познанський Р. В. Словотворча спроможність дієслів семантичного поля “аграрне виробництво (рослинництво)” : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2014. 213 с.
22. Пославська Н. М. Дериваційна реалізація векторно-об’єктної валентності дієслів деструкції. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2010. Випуск 27 – 28. С. 159–165.
23. Пославська Н. М. Дієслова із семою руйнування об’єкта як база продукування похідних. *Вісник Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника. Філологія*. Івано-Франківськ : Видав.-дизайнер. відділ ЦІТ, 2007. Вип. XV – XVIII. С. 265–270.
24. Пославська Н. М. Квантитативні модифікації дієслів деструкції. *Лінгвістика* : зб. наук. праць. Луганськ : ДЗ „ЛНУ ім. Тараса Шевченка”, 2010. № 3, Ч. II. С. 271–279.
25. Русская грамматика. Москва : Наука, 1980. Т.1. 783 с.
26. Русская грамматика : в 2 т. Praha : Academia, 1979. Т. 1. 664 с.
27. Салазникова Л. В. Начинательность как функционально-семантическая категория в русском языке. *Русский глагол: История и современное состояние* : науч. доклады. Волгоград : Изд-во ВГУ, 2000. С. 185–200.
28. Семантические вопросы словообразования: Значение производящего слова. Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1991. 271 с.
29. Соколов О. М. Типы актантной распределенности семантики русского глагола. *Вопросы глагольной семантики: памяти проф. О. М. Соколова*. Симферополь : СДУ, 1993. С. 6–18.
30. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові. Київ : Наук. думка, 2003. 285 с.
31. Степанова М. Д. Проблемы теории валентности в современной лингвистике. *Иностранные языки в школе*. 1973. № 6. С. 12–22.
32. Сучасна українська літературна мова / за ред. А. П. Грищенка. Київ : Вища шк., 1997. 493 с.
33. Сучасна українська літературна мова : підручник / за ред. М. Я. Плющ. Київ : Вища школа, 2000. 430 с.
34. Тышквивская Н. Я. Семантико-словообразовательная структура гнезд слов со значением чувств в современном украинском языке : дис. ... канд. филол. наук. Киев, 1987. 217 с.
35. Українська мова : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Київ : Укр. енцикл., 2000. 752 с.
36. Ушкова Н. В., Сидоренко Ю. А. Параметры времени в глагольной семантике. *Когнитивная семантика* : в 2 ч. Тамбов : Изд-во Тамбовск. ун-та, 2000. Ч. 2. С. 247–249.
37. Чубань Т. В. Особливості видової співвіднесеності дієслів у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 1997. 25 с.

38. Яковлев В. Н. К вопросу о функциональных особенностях глагольных аффиксов, характеризующих способ действия. *Вопросы теории языка* : науч. доклады. Вып. 119. Новосибирск : Изд-во Новосибирск. пед. ин-та, 1975. С. 63–70.
39. Яррулина Т. С. Словообразовательные возможности русских непроизводных глаголов (К вопросу взаимодействия грамматики и словообразования) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Москва, 1980. 28 с.
40. Dokulil M. Tvoření slov v češtině. Praha : Nakl. Českosl. akad. věd., 1962. 264 s.

УДК 821.161.2. Дочинець ?

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2018-2-11>

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАКАРПАТСЬКИХ ГОВІРОК У РОМАНІ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ “МАФТЕЙ”

Прокопович Л. С., к. філол. н., доцент
Мукачівський державний університет
вул. Ужгородська, 26, м. Мукачево, Україна
tubek25@gmail.com

У статті проаналізовано діалектизми, які функціонують у романі Мирослава Дочинця “Мафтей”. Виокремлено лексико-семантичні групи діалектної лексики у художньому дискурсі. На основі аналізу лексико-семантичних особливостей простежено ступінь збереження діалектизмів у сучасних закарпатських говірках та їх уходження до літературної мови. Здійснено спробу з’ясувати конотативне значення діалектних лексем у контекстуальній реалізації.

Ключові слова: діалектизм, говірки, контекст, дискурс, лексико-семантичні групи.

LEXICO-SEMANTIC FEATURES OF TRANSCARPATHIAN DIALECTS IN THE NOVEL “MAFTEI” BY MYROSLAV DOCHYNETS

Prokopovych L., PhD in Philology, Associate Professor
Mukachevo State University
Uzhгородskaya Str., 26, Mukachevo, Ukraine

At the end of the XXth century, Linguistics has developed a viral interest in dialectal vocabulary. Artistic discourse appeared to be of great importance, urged by the necessity to reconstruct the elements of national spiritual and material culture (linguistic, ritual, objective). The native Transcarpathian dialects used by Myroslav Dochynets constitute an integral part of his literal works. Novel “Maftei” represents a rich language palette of dialectal vocabulary denoting the life of the Transcarpathians: names of clothes, names of animals, plants, and people by kind of their activity or nationality.

The dialectal vocabulary for naming clothes and shoes, the upper men's and women's dressings has been presented by the terms: petec, cabatyna, kabat, leibyк, chugunya, hunya: “*In those webs the whole land, the whole Subcarpathian Rusynia screws and roars. There are German rulers as well, and under them – the Magyars masters, and Russian nobles, all feeling comfortable as fleas, lice and nits on the hunya*” [3, p.210]. **Hunya** – a long suit with a wool inside out. Describing the appearance of the characters, author depicts their clothes – for them this is not just household goods, but a fruit of a peasant’s hard work, an element of spiritual culture.

The next group covers nouns that refer to the names of insects, fish, birds, animals and plants: byndug, malfa (wood spirit), potyatko (birdling), matsur (male cat), tenetnyk (gossamer), turach (francolin), kanya (gooseberry), pyr’ (ghoul), garch (hawk), muryanky (ants): “*Grandfather’s troop built the road; on his byndugs he drove bow and brook*” [3, p.46]. **Byndug** – pulling horse; “*What sin could they’d done, my potyatkas*” [3, p.57]. **Potyatko** – birdling; “*Careful as a matsur, he walked on rough slabs, his chest forwarded, his hands behind the back*”. [3, p.119]. **Matsur** – is a male cat.

Particular attention is paid to the dialectal vocabulary denoting the plants; it successful creates the colorful language of Transcarpathian region: kamanytsa, gestynia, skorukhy, runj, deren: “*Grabing from the early morning to chase kamanytsa for his sawyers*” [3, p.84]. **Kamanytsa** – clover. “*And in the middle - gestynia, as a bulk which holds the*